

O funkcji objaśniającej etymologii ludowych polskich toponimów

Słowa kluczowe: etymologia ludowa, toponimy, funkcje etymologii ludowych.

doi: <http://dx.doi.org/10.31286/JP.98.1.6>

Wprowadzenie

Etymologia ludowa¹, czyli „błędne, sprzeczne z dokumentacją językoznawczą wyjaśnienie pochodzenia określonego wyrazu [...]” (Kostkiewiczowa 1988: 132), w stosunku do toponimów² – podlegających temu zjawisku najczęściej spośród nazw własnych – pełni bardzo różne funkcje. Na przykład Zofia Zierhofferowa i Karol Zierhoffer właśnie ze względu na funkcje etymologii ludowych wyróżnili trzy ich rodzaje: do pierwszej grupy zaliczyli pseudoetymologie, których zadaniem było ubarwianie dziejów narodu, do drugiej – pseudoetymologie podporządkowane celom patriotycznym i politycznym, do trzeciej zaś – pseudoetymologie, które „zamykały się tylko w sferze językowej, dążąc do wydobycia przejrzystości znaczeniowej nazwy” (Zierhofferowa, Zierhoffer 2012: 22–23). Elżbieta Michow wymieniła natomiast – na przykładzie nienaukowych etymologii toponimu *Kielce* – następujące funkcje pseudoetymologii toponimów: ludyczną, asymilację nazw o zatartej motywacji do współczesnego systemu językowego, kreację językowego obrazu świata przodków, odzwierciedlanie miejscowych realiów (tu: świętokrzyskich) oraz ilustrację autorskich poglądów naukowych (Michow 2008: 149–154). Większość z tych funkcji ujawnia się tylko w pewnej – mniej lub bardziej licznej – podgrupie etymologii nienaukowych, a nawet jedynie w niektórych tekstach prezentujących określoną etymologię nieonomastyczną danej nazwy miejscowej. Wydaje się, że jedyną funkcją pełnioną przez wszystkie pseudoetymologie odnoszące się do toponimów jest funkcja, która według Z. i K. Zierhofferów polega na dążeniu do wydobycia przejrzystości znaczeniowej nazw własnych, a zdaniem E. Michow – na asymilacji nazw o zatartej motywacji do współczesnego

* rogoewa@wp.pl

1 Na określenie tego fenomenu kulturowego w dalszej części artykułu stosuję zamiennie nazwy: *etymologia asocjacyjna, fantazyjna, folklorystyczna, naiwna, nienaukowa, nieonomastyczna, potoczna, skojarzeniowa, synchroniczna, pseudoetymologia i reinterpretacja morfologiczna*, spotykane w tej funkcji w literaturze językoznawczej (Michow 2008: 13; Cienkowski 1972: 61).

2 W odniesieniu do toponimów etymologia nienaukowa ma charakter skalarny (Rogowska-Cybulska 2013), gdyż obejmuje zarówno remotywizacje polegające „na kojarzeniu jakiegoś wyrazu z innym, podobnie brzmiącym, ale nie pozostającym w żadnym związku pochodzeniowym z danym wyrazem” (Dąbrowska 1998: 29), jak i objaśnienia niezgodne wprawdzie z hipotezami naukowymi, ale zachowujące związek genetyczny z pierwotną motywacją. Reinterpretacja morfologiczna może bowiem zachodzić w obrębie tego samego gniazda słowotwórczego, jak w wypadku toponimu *Częstochowa*, w którym obie etymologie (potoczna i naukowa) wyodrębniają rdzeń *częst-*. Zmianie może też podlegać tylko wykładnia semantyczna toponimu, bez zmiany jego podstawy motywacyjnej, jak w wypadku toponimu *Kraków*; wprawdzie również jedna z etymologii naukowych wyprowadza nazwę tego miasta od antroponimu *Krak*, ale tylko według etymologii ludowej ów *Krak* był pogromcą smoka.

systemu językowego. Ponieważ w świetle opisów tej funkcji podstawowym celem twórców etymologii ludowych jest po prostu objaśnienie reetymologizowanego toponimu, nazywam ją funkcją objaśniającą. Jako jedyna wynika ona wprost z mechanizmu powstawania nienaukowych etymologii toponimów.

Jak zauważa Bogdan Walczak:

nazwy własne, pozbawione znaczenia takiego, jakie przysługuje wyrazom pospolitym (pierwotne znaczenie, żywe jeszcze w momencie powstawania nazwy, szybko się zaciera i nazwa nie znaczy tak, jak wyraz pospolity, lecz jedynie oznacza, „nazywa” miejsce czy osobę), zawsze w szczególny sposób intrygowały użytkowników języka (którzy usiłowali się tego pierwotnego, zatartego znaczenia dokopać) (Walczak 1995: 172).

Dokładniej opisuje ten mechanizm E. Michow:

Użytkownicy nazwy podejmują nieustanny wysiłek odczytania na nowo nazwy, która – wychodząc poza system językowy – przestała opisywać świat okoliczny w sposób wyraźny i czytelny dla użytkownika. Skoro nazwa w pewnym momencie oddaliła się od systemu (trudność sprawiło odniesienie jej do innych wyrazów), należało ją systemowi przywrócić poprzez zbudowanie etymologii ludowej (Michow 2008: 151–152).

Etymologię potoczną nazwy miejscowej o zatartej strukturze tworzy zdaniem E. Michow jej

późniejszy użytkownik, który ocenił i zdecydował, że w jakimś momencie dziejów znalazła się już poza obowiązującym aktualnie systemem językowym i nabrała nieczytelnej motywacji. Konieczne wówczas stało się zbudowanie etymologii ludowej, z powrotem przenoszącej nazwę do systemu znanego użytkownikowi przez asymilowanie do jakiejś znanej rodziny wyrazowej, typu znaczeniowego, słowotwórczego czy wspólnej płaszczyzny fonetycznej (Michow 2008: 151).

W mechanizmie reinterpretacji toponimów można zatem wyróżnić dwa ściśle powiązane ze sobą aspekty: aspekt formalny (reinterpretację morfologiczną), czyli próbę włączenia ich do znanej współcześnie rodziny wyrazowej lub nawet – znacznie rzadziej – stworzenia takiej rodziny, i aspekt semantyczny (reinterpretację semantyczną), czyli próbę ich objaśnienia przez odwołanie się do współczesnej – najczęściej potocznej – wiedzy o świecie (w tym do potocznej wiedzy o języku). W niniejszym artykule interesuje mnie przede wszystkim ten drugi aspekt reinterpretacji toponimów – ich funkcja objaśniająca rozumiana jako dążenie do objaśnienia semantyki nazwy miejscowej w momencie jej powstania³.

Rekonstruując wtórne znaczenie reetymologizowanych nazw miejscowych, ludowi reinterpretatorzy sięgają do różnych fragmentów wiedzy o świecie. Celem tego artykułu jest ukazanie najpopularniejszych z tych motywów.

3 O aspekcie formalnym funkcji objaśniającej etymologii ludowych polskich toponimów pisałam w artykule: Rogowska-Cybulska 2015b.

Etymologie ludowe zawierające odniesienia do realiów dotyczących danej miejscowości i jej okolicy

Najbardziej oczywiste wydają się występujące w wielu pseudoetymologiach odniesienia semantyczne do realiów topograficznych, społecznych, kulturowych itp. dotyczących danej miejscowości i jej okolicy. Przykładem⁴ intensywnych poszukiwań takich odwołań są trzy pseudoetymologiczne wykładnie semantyczne nazwy *Częstochowa*⁵, wyprowadzanej wtórnie od zwrotu *często chowa*. Najbardziej znana z nich mówi o mieście lub tylko wieży klasztoru, które chowają się za wzgórzami przed oczami podróżnych zdążających ku nim drogą – zgodnie ze stereotypem Częstochowy jako miejsca licznych pielgrzymek przybywających pieszo do klasztoru jasnogórskiego, por.:

Etymologia ludowa wywodzi nazwę *Częstochowa* z wyrażenia *często (się) chować*, ponieważ wyniosłe wzgórze z sylwetką klasztoru to ukazuje się z daleka zbliżającym się pielgrzymom, to chowa za okolicznymi wzgórzami (Malec 2003: 61).

W świetle innej etymologii potocznej *Częstochowa* to ‘miejscowość słynąca z obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej, który się często chowa (= jest często chowany) za innym świętym obrazem’ (zasłyszane). W wykładni tej wykorzystano stereotyp Częstochowy jako sanktuarium z obrazem Matki Boskiej Częstochowskiej, odsłanianym i zasłanianym w sposób bardzo uroczysty. Trzecia ludowa wykładnia semantyczna toponimu *Częstochowa*: ‘miejscowość z klasztorem, w którym okoliczna ludność często chowała się przed najeźdźcami’, oparta jest na rozpowszechnionym przez *Potop* Henryka Sienkiewicza i jego ekranizację stereotypie klasztoru jasnogórskiego jako miejsca schronienia ludności podczas najazdów wojennych, por.:

Do Częstochowy ludność uciekała przed najeźdźcami, bo się w tym klasztorze często mogła chować (internauta o nicku trishya, <http://www.wloski.ang.pl/forum/inne/174284>, dostęp: 1 stycznia 2016).

Najczęściej elementy wiedzy o danej miejscowości wykorzystywane przy budowaniu etymologii nienaukowych znane są przede wszystkim jej mieszkańcom, jak w wypadku toponimu *Strzegom*⁶ (woj. dolnośląskie), wyprowadzanego od wyrażenia *trzy góry*, por.:

Według innej teorii wywodzi się ją również od warunków fizjograficznych terenu – Wzgórz strzegomskich, na których miasto powstało. Wzgórza te dzielą się na trzy pasma: najwyższe

4 Niektóre przykłady pseudoetymologii nazw miejscowych uwzględnione w niniejszym artykule omawiałam już, w innych funkcjach i kontekstach, we wcześniejszych opracowaniach, zwłaszcza w: Rogowska-Cybulska 2014, 2015a, 2015b i 2016.

5 Nazwa *Częstochowa* „jest utworzona od imienia *Częstoch* przyrostkiem *-owa*, oznaczała pierwotnie własność *Częstocha*”, a „imię *Częstoch*, znane już w XII wieku, jest skróceniem od staropolskich imion złożonych typu *Częstobor*” (Malec 2003: 61). Pierwsza część imienia *Częstobor* pochodzi od przymiotnika **čest-* ‘liczny, częsty’, druga – od rzeczownika **bora* ‘walka’ (: **borti* ‘walczył, *boriti* się SP: 336–337 (lit. *bárti* < pie. **b^herH-*, por. Smoczyński 2007: 47–48)).

6 *Strzegom* to nazwa dzierżawcza od nazwy osobowej *Strzegom* (Rymut 1987: 231; Rospond 1984: 371).

pasmo południowe zbudowane z granitu, średnie środkowe – ciągnące się na północ od linii Rogoźnica-Goczałków Górny-Jaroszów, oraz najniższe pasmo północne. Od ich ukształtowania miała pochodzić pierwotna nazwa *Trzy góry*, która w wyniku procesów lingwistycznych miała się zmienić później w *Strzegom* (<http://pl.wikipedia.org/wiki/Strzegom>, dostęp: 1 stycznia 2016)⁷.

Zdarza się, że połączenie znaczenia wyrazu powołanego na podstawie nominacyjną danej nazwy miejscowej z wiedzą o noszącej ją miejscowości wymaga pewnej pomysłowości, jak w wypadku nazwy *Chrzelice*⁸ (woj. opolskie), która ma pochodzić od rzeczownika (*s*)*krzele* ‘skrzela’, por.:

[okoliczna ludność] wywodzi nazwę od oskrzeli ryb (*skrzela, oskrzele, skrzele, krzele*), które od wieków stanowiły główny składnik zaopatrzenia mieszkańców w żywność oraz towar handlowy. Sprzyjały zresztą temu wielkie stawy okalające wieś i obfitujące w ryby. Dlatego też nie jest chyba zbiegiem okoliczności fakt, że właśnie ryba i dwóch rybaków stanowi główny motyw herbu lub pieczęci tej miejscowości (http://www.chrzelice.pl/nazwa_wsi.php, dostęp: 2 czerwca 2011).

Niektóre etymologie potoczne dość swobodnie zresztą traktują wiedzę o miejscowości, której nazwy dotyczą. Na przykład jedna z pseudoetymologii toponimu *Jedwabne*⁹ (woj. podlaskie) mówi, że:

Prawdopodobnie produkowano tam kiedyś Jedwab [tak!], lecz zostało to przeniesione do Łodzi (odpowiedź na ankietę przeprowadzoną w II LO w Łomży).

Powyższa reinterpretacja etymologiczna nawiązuje do historii Jedwabnego, którego właścicielem był m.in. Rajmund Rembieleński, twórca przemysłowej Łodzi, jednak w miasteczku znajdowały się wyłącznie fabryki pośledniego sukna i lichych rękawiczek (Dobroński 1989: 23), nie zaś jedwabiu; etymologia ludowa nazwy *Jedwabne* podnosi zatem wydatnie status odbywającej się tu w przeszłości produkcji włókienniczej. Również popularna pseudoetymologia toponimu *Sandomierz*¹⁰ jako ‘miejsca, w którym San domierza do Wisły’ jest zgodna z prawdą tylko w przybliżeniu, w rzeczywistości bowiem San uchodzi do Wisły powyżej Sandomierza; tymczasem tę wtórną reinterpretację wzięto pod uwagę nawet w badaniach geologicznych nad dawnym ujściem Sanu (Zierhofferowa 1981: 91).

Twórcy etymologii nienaukowych uwzględniają różnorakie realia związane nie tylko ściśle z daną miejscowością, lecz również z całym regionem, z obszarem Polski lub nawet ze strefą klimatyczno-kulturową, w której leży nasz kraj. Na przykład wywodzenie nazwy

7 W cytatach pochodzących ze źródeł internetowych oraz z ankiet zachowuję oryginalną pisownię.

8 Nazwa *Chrzelice* powstała prawdopodobnie od nazwy osobowej *Chorzela* (NMP II 1997: 100).

9 Według etymologii naukowej toponim *Jedwabne* jest nazwą topograficzną utworzoną od apelatywu *jedwab* ‘kianianka (*Cuscuta virosa*)’ (Malec 2003: 113, Rospond 1984: 126, Rymut 1987: 95).

10 Toponim *Sandomierz* „pochodzi od staropolskiego imienia *Sędomir* (od *sąd, sądzić* + stp. *mir* ‘pokój’)” (Malec 2003: 214).

*Kielce*¹¹ od łacińskiego rzeczownika *calx, calcis* ‘wapień, wapno’ i przypisywanie jej wykładni semantycznej ‘osada położona na wapiennym gruncie’ lub ‘osada, gdzie produkowano wapno do celów budowlanych’ odwołując się do lokalizacji Kielc i Gór Świętokrzyskich na wapieniach (Michow 2008: 110–111), a na motywowanie tego toponimu wyrażeniem *k’jelce* ‘ku jodle’ i objaśnianie go jako ‘osady położonej koło jodły’ (Michow 2008: 107) miały wpływ wyobrażenia wielkich drzew iglastych rosnących w Puszczy Jodłowej. Natomiast etymologia ludowa toponimu *Bronowo*¹² (woj. podlaskie), wyprowadzająca go od imienia św. Brunona z Kwerfurtu, wiąże się z kultem tego świętego w diecezji łomżyńskiej po uczynieniu go w 1961 roku jej patronem, por.:

[Nazwa powstała] w XVI w [tak!] jako Brunowo od św. Brunona, który tedy [tak!] wędrował ku Jaćwierzy [tak!] (Liniewicz 2005: [28]).

Do miejscowości leżącej w zasadzie gdziekolwiek w Polsce mogłaby się z kolei odnosić wtórna wykładnia semantyczna toponimu *Cieszowa*¹³ (woj. śląskie) jako ‘miejsca, które cieszyło krajobrazem’, por.:

Geneza nazwy tej miejscowości nie jest dokładnie znana. Pochodzi ona według ludowych podań – podobnie jak nazwy wielu okolicznych wiosek i miast, od krajobrazu, który „cieszył” (<http://www.kirkuty.xip.pl/cieszowa.htm>, dostęp: 2 stycznia 2016).

W stereotyp każdej wsi wpisana jest też uprawa roli, podawana przez etymologów ludowych jako przyczyna powstania toponimu *Stare Siołkowice*¹⁴ (woj. opolskie), utworzonego rzekomo od gwarowego czasownika *siołć*¹⁵ ‘siać’, por.:

Według lokalnych legend natomiast, nazwa pochodzi od czasownika „siać” (gwar. „siołć”) (<http://siołkowice.pl/historia/>, dostęp: 2 stycznia 2016).

Również wszystkie miasta leżą przy jakiejś drodze, a taką właśnie lokalizacją autorzy etymologii nienaukowej toponimu *Drohiczyn*¹⁶ (woj. podlaskie) tłumaczy jego powstanie, por.:

11 Toponim *Kielce* „pochodzi przypuszczalnie od wyrazu **klec* z ps. **kələcb* ‘kielek’, zdrobniałej formy od *kieł*, ps. **kələb*, w liczbie mnogiej *kielce* ‘kiełki’. Nazwa *Kielce* mogła oznaczać pierwotnie ‘teren podmokły, porośnięty krzakami, zaroślami, kielkami’. Mniej prawdopodobne jest przypuszczenie o odosobowym pochodzeniu tej nazwy, tj. nazwy typu rodowego od nazwy osobowej *Kielec*, w liczbie mnogiej *Kielce*” (Malec 2003: 122–123).

12 *Bronowo* to według etymologii naukowej „n. dzierz. od n. os. *Brun* lub *Bruno*” (Halicka 1976: 26).

13 Toponim *Cieszowa* pochodzi od antroponimu *Ciesz* (NMP II 1996: 143).

14 Nazwa miejscowa *Siołkowice* została utworzona od antroponimu *Siołtk* (Sochacka (red.) 2007: 31).

15 Grupa *oł* w czasowniku *siołć* ‘siać’ < **sējati* (Boryś 2005: 543) powstała z labializacji dawnego długiego **ā*, które poprzez stadium pochylenia **ā̃* (przy zaniku iloczasu) zmieniło się w *ou*, *oł*.

16 Kazimierz Rymut przypuszcza, że toponim *Drohiczyn* został utworzony od nazwy osobowej *Drohita* lub *Drogita*, nie wyklucza jednak, że jest on pochodzenia jaćwieskiego (Rymut 1987: 65). Maria Malec podaje ponadto hipotezę, że toponim ten mógł powstać od nazwy osobowej **Drogyka*, z rzadkim przyrostkiem *-yka* (Malec 2003: 71).

Sama etymologia nazwy Drohiczyn jest wywodzona ostatnio od słowa „droga” i oznacza prawdopodobnie osadę położoną „przy drodze” (<http://www.braciadobrzynscy.fora.pl>, dostęp: 2 stycznia 2016).

Etymologie ludowe odwołujące się do stereotypów początku osady ludzkiej

Wtórne wykładnie semantyczne wielu polskich toponimów opierają się nie na mniej lub bardziej szczegółowej wiedzy o danej miejscowości albo jej bliższych i dalszych okolicach, lecz na odwołaniach do stereotypu początku osady ludzkiej. Jego mityczna wersja o oborywaniu granic została wykorzystana m.in. w podaniu etymologicznym poświęconym nazwie miasta *Zawiercie*¹⁷ (woj. śląskie), por.:

Ksiądz Jan Wiśniewski w *Historycznym opisie diecezji częstochowskiej* (s. 442), drukuje podanie z Kromolowa: „...kiedy nasi praojcowie przybyli w tę okolicę, trzeba się było ograniczyć czyli wytknąć sobie granice – teren zamieszkania. Zaprzęgli do sochy dwa byczki i rozpoczęli wyorywać granice od pewnego drzewa. W ten sposób okrążyli teren i zawiercili do tego samego drzewa, stąd Zawiercie” (Kasperek, Walus, Kita 2004: 9).

Wersję popularnonaukową o wypalaniu lasów pod siedziby ludzkie zawiera natomiast jedna z wtórnych wykładni semantycznych toponimu *Przasnysz*¹⁸ (woj. mazowieckie), por.:

Nazwa miasta pochodzi od wypalania lasu pod osadę – wyprażanie – Prażnysz (<http://praszysz.olsztyn.lasy.gov.pl/miast-i-pow-praszysz>, dostęp: 2 stycznia 2016).

Przekonanie, że początki wielu miejscowości wiążą się z karczowaniem puszczy, legło z kolei u podstaw jednej z etymologii potocznych toponimu *Pińczów*¹⁹ (woj. świętokrzyskie), motywowanego rzekomo rzeczownikiem *pień* ‘pień’, por.:

Etymologia ludowa wywodzi nazwę Pińczowa od [...] pieńców, czyli pni pozostałych po karczunku drzew rosnących kiedyś na okolicznych lesistych wzgórzach (<http://summers.w.interia.pl/pinczow.html>, dostęp: 2 stycznia 2016).

Etymologie ludowe odwołujące się do wiedzy o dawnych warunkach życia

Podstawą licznych wtórnych wykładni semantycznych polskich toponimów są wyobrażenia dotyczące dawnych warunków życia ludzi w naszym kręgu kulturowym. Na przykład jedna

17 Nazwa *Zawiercie* została utworzona od wyrażenia przyimkowego *za Wartą* (Malec 2003: 274) za pomocą sufiksu *-é < *-bje*, jak *blonie* lub *gwoździe* (SP: 85–86).

18 Toponim *Przasnysz* „pochodzi od przymiotnika *przasny* używanego m.in. w staropolszczyźnie w znaczeniu *pole przasne* ‘pole wykarczowane i uprawiane’. Może też pochodzić od niezachowanego rzeczownika **praszysz* utworzonego za pomocą przyrostka *-ysz* od przymiotnika *przasny*, podobnie jak *ostrysz* ‘sitowie leśne’ od *ostry*” (Malec 2003: 200).

19 Toponim *Pińczów*, pierwotnie *Piędziców*, jest nazwą dzierżawczą od nazwy osobowej **Piędzic* (Malec 2003: 191).

z etymologii nienaukowych toponimu *Warka*²⁰ (woj. mazowieckie) przypisuje temu miastu funkcję warowni, por.:

Pochodzenie nazwy miasta nie jest jednoznacznie wyjaśnione. Mogła ona powstać od słowa „warować”, czyli funkcji warowno-obronnej, jaką we wczesnym średniowieczu spełniał gród w Starej Warce, leżący opodal ujścia Pilicy do Wisły (<http://www.warka.net/zarys.html>, dostęp: 2 stycznia 2016).

W jednej z potocznych etymologii toponimu *Kielce* pojawia się informacja o prymitywnych kleciach, w jakich mieszkali dawni kielczanie, por.:

Innym mitycznym uzasadnieniem nazwy naszego miasta, są twierdzenia, iż miała ona oznaczać osadę, której pierwsi osadnicy mieszkali w prymitywnych szałasach czyli kleciach (http://www.wici.info/News,magia_miejsc_w_slowie_ukryta,11370,html, dostęp: 2 stycznia 2016).

Motywacji dla powstania toponimu *Koszelówka*²¹ (woj. mazowieckie) ludowi reinterpretatorzy upatrują w zajmowaniu się tutejszej ludności pleceniem koszyków, por.:

Najstarsi mieszkańcy wsi twierdzą, że nazwa miejscowości pochodzi od plecionych koszyków z kory drzew rosnących nad rzeką Klukówką. Rzeką tą przepływa przez pobliskie łąki i wpada do Krzny (http://www.kornica.org/asp/pliki/download/pr_koszelowka.pdf, dostęp: 2 stycznia 2016).

Natomiast nazwa miejscowa *Motycze*²² *Szlacheckie* (woj. podkarpackie) ma pochodzić od uprawiania pól za pomocą motyki, por.:

Motycze Szlacheckie, a dawniej Mothicze Minor (Motycze Małe), co należy wiązać z pracą na polach z użyciem motyki (<http://szkola-zaleszany.w.interia.pl/okolice.htm>, dostęp: 2 stycznia 2016).

Etymologie ludowe odwołujące się do różnych innych elementów potocznej wiedzy o świecie

Osnową pseudoetymologizowania bywają też różne wierzenia fantastyczne, jak w wypadku jednej z etymologii folklorystycznych toponimu *Biesiadki*²³ (woj. małopolskie), objaśnianego jako ‘siedziba biesów’, por.:

20 „Nazwa *Warka* jest utworzona przyrostkiem *-ka* od rdzenia *war-*, który można wiązać z czasownikiem *wrzeć* ‘kipieć’, stp. *war* ‘wrząca woda, wrzątek’; też stp. ‘jeden całkowity proces warzenia piwa’. [...] Próbowano ją tłumaczyć jako miejsce położone nad rzeką, gdzie znajdował się wir wodny, kipiela wodna, albo jako miejsce, gdzie warzono piwo” (Malec 2003: 255).

21 Toponim *Koszelówka* został utworzony sufiksem *-ówka* od nazwy osobowej *Koszela* (NMP V 2003: 186).

22 Toponim *Motycze* powstał od antroponimu *Motyka* (NMP VII 2007: 267).

23 Toponim *Biesiadki* utworzono „od ap. *biesiadka* w formie l. mnogiej” (NMP I 1996: 193). W języku bułgarskim *becedka* oznacza altankę, gdzie ludzie zbierają się na rozmowy.

Inni upatrywali w strukturze tej nazwy połączenia wyrazów „bies”, czyli diabeł i „siadać”, co dawało w rezultacie określenie miejsca przebywania diabła (<http://www.szkolabiesiadki.edu.pl/index.php/bies>, dostęp: 2 stycznia 2016).

U źródeł wielu etymologii ludowych znajdują się także tzw. powszechne prawdy życiowe, np. wiedza, że małżonkowie się zdradzają, wprowadzona do jednej z pseudoetymologii toponimu *Przytuły*²⁴ (woj. podlaskie), por.:

Ociec gadał, że kiedyś leżące w lasach Przytuły nazywano Przytulanką. Tamoj była podobno obszerne żydowska knajpa. Któryś z dziedziców okolicznych trzymał w niej swoją lewą żonkę, dziewczkę. Jak wyjeżdżał, to stangret pytał: „Dokielą?”, a dziedzic odpowiadał: „Do Przytulanki”. Oba dobrze się znali i wiedzieli, co to znaczy, tyłoj dziedzicowa chyba nie... A może i ona miała swojego Przytulaka, ciort to wie, baby nie rozgryziesz (A. Górski, *Dziecińsko i pasionka*, rękopis).

Z kolei etymologie nienaukowe, których nośnikami są podania etymologiczne, najchętniej nadają reetymologizowanym toponimom charakter pamiątkowy. W ich świetle początek wielu nazw miejscowych – niekoniecznie tożsamy z początkiem miejscowości – wyznaczają różne wydarzenia, w tym ważne wydarzenia historyczne, przede wszystkim bitwy. Na przykład w miejscu wygranej przez legendarnego Wizymira potyczki z Duńczykami miał powstać – według jednej z pseudoetymologii nazwy tego miasta – Gdańsk²⁵, o czym m.in. pisała w *Podaniu o założeniu Gdańska* Deotyma, por.:

Na uświęcenie wygranej bitwy
Przy ujściu Wisły nowy gród założę [...].
To młode miasto niech się Duńskiem zowie,
Aby w tej nazwie nasi potomkowie
Czytali wieczne świadectwo zwycięstwa,
Co nas z duńskiego wywołało ciemństwa.
(Samp 1987: 112–113)

Natomiast toponim *Ludźmierz*²⁶ (woj. małopolskie) rzekomo upamiętnia miejsce klęski Polaków w walce z Tatarami, por.:

24 Toponim *Przytuły* to nazwa rodowa od antroponimu *Przytuła* (Rospond 1984: 367).

25 „Najwięcej zwolenników miała hipoteza o słowiańskim pochodzeniu nazwy (np. M. Rudnicki, S. Rospond, H. Górniewicz), łącząca nazwę *Gdańsk* z prasłowiańskim rdzeniem **gъd-* ‘mokry, wilgotny’. Jednak ze względu na to, że rdzenia **gъd-* nie rekonstruuje słowniki prasłowiańskie, bardziej prawdopodobna wydaje się hipoteza o bałtosłowiańskim pochodzeniu tej nazwy (jej zwolennikami byli m.in. A. Brückner, E. Fraenkel, V.N. Toporow, A. Nepokupnyj). Według niej rdzeń **gъd-* jest prasłowiańskim odpowiednikiem bałtyckiego **gud-*, por. pruskie *gudde* ‘zarośla’. Gdańsk można zatem próbować objaśnić jako nazwę utworzoną przyrostkiem *-*uskъ* od podstawy **Gъdan-*, motywowanej przez prasłowiański odpowiednik bałtyckiego **gud-* rozszerzony zagadkowym elementem -*an* [...]” (Malec 2003: 81–82).

26 Nazwa miejscowa *Ludźmierz* powstała od nazwy osobowej **Ludzimir* (NMP VI 2005: 235).

W pobliżu miała odbyć się walna bitwa, w której Tatarzy pokonali Polaków, a następnie workami mierzyli obcięte ludziom uszy (notabene, w miejscowości *Krauszków*) (http://www.pin-kwart.pl/Tatry_i_Podhale/Ludzmierz.htm, dostęp: 2 stycznia 2016).

Nazwy miejscowe mogą też w świetle etymologii skojarzeniowych zawdzięczać swoje powstanie innym, mniej ważnym wydarzeniom z udziałem osób stojących wysoko w hierarchii społecznej: królów, królowych, książąt, księżnych, świętych, biskupów, hrabiów, rycerzy, dziedziców itp. Na przykład we wtórnej wykładni semantycznej toponimu *Kiernozia*²⁷ (woj. łódzkie) mowa o polowaniu, podczas którego Władysław Jagiełło zabił ponoć kilka kiernozów, por.:

Według podania, nazwa miejscowości zrodziła się w XV w., gdy zatrzymał się tu na odpoczynek król Władysław Jagiełło zmierzający pod Grunwald. Monarcha upolował kilka kiernozów – czyli dorodnych dzików (gosc.pl/files/old/gosc.pl/zalaczniki/2006/07/24/.../1153730245.pdf, dostęp: 2 stycznia 2016).

Zdaniem ludowych etymologów asumpt do utworzenia nazwy miejscowej mogło dać nawet ujrzenie przez króla pary sów, jak rzekomo stało się w wypadku Jana III Sobieskiego i toponimu *Parszów*²⁸ (woj. świętokrzyskie), por.:

Legenda mówi, że jeden z królów Polski – Jan III Sobieski, kiedy wracał opromieniony wiktoryą wiedeńską do stolicy, przejeżdżając niedaleko niewielkiej osady zauważył na drzewie parę sów. Pobliską osadę postanowił nazwać Parasów, jednak mieszkańcy przekształcili ją najpierw w Parsów, a następnie w Parszów (<http://pl.wikipedia.org/wiki/Parsz%C3%B3w>, dostęp: 2 stycznia 2016).

Bohaterami podań etymologicznych bywają także, choć rzadziej, osoby niższego stanu. Przykładowo dostarcza etymologia folklorystyczna toponimu *Trzebinia*²⁹ (woj. małopolskie), por.:

Według podania nazwa wsi pochodzi od „trzech bijących się” o spadek braci (Figiel i in. 2012: 451, online: <https://books.google.pl/books?isbn=836246030X>, dostęp: 2 stycznia 2016).

W świetle etymologii fantazyjnych nazwy miejscowości mogą też upamiętniać zdarzenia zachodzące w przyrodzie, jak w wypadku toponimu *Falenica*³⁰, por.:

Według miejscowej legendy nazwa „Falenica” pochodzi z czasów wielkiej powodzi, gdy Wisła wylała zalewając okoliczne tereny, woda zatrzymała się pod samą wsią i „fale nic” jej nie zrobiły (<http://wiki.falenica.net/index.php?title=Falenica&oldid=39>, dostęp: 2 stycznia 2016).

27 Zdaniem S. Rosponda *Kiernozia* to „nazwa kult. oznaczająca hodowlę *kiernozów* = wieprzy” (Rospond 1984: 141).

28 Toponim *Parszów* motywowany jest nazwą osobową **Parch* (Kopertowska 1984: 195).

29 Zdaniem Stanisława Rosponda „zapis z 1325 r. *Trebina* = *Trzebinia* lub *Trzebynia* wskazuje na *trzebież* leśną, czyli karczunek” (Rospond 1984: 400).

30 Toponim *Falenica*, pierwotnie *Falenice*, został zapewne utworzony sufiksem *-ice* od antroponimu *Falena* (: *Chwalena*), pochodzącego od imion typu *Chwalibóg*, por. też imiesłów *chwalona* (NMP III 1999: 21).

Osobną podgrupę wtórnych wykładni onomastycznych o strukturze narracyjnej stanowią podania etymologiczne zbudowane tak, że „z podstawowym zdarzeniem wiążą się dość przypadkowe powiedzenia, które padły w danym miejscu (miejscowości), a które w całej sekwencji fabularnej zajmują pozycję dominującą” (Brzozowska 2009: 136). Jedno z takich podań dotyczy powstania toponimu *Tuszyn*³¹ (woj. łódzkie) od słów Władysława Jagiełły: *Tu syn*, por.:

[...] od wykrzyknienia: *Tu syn!*, które jakoby wypowiedział Jagiełło po tym, jak odnalazł w tym miejscu zaginionego na polowaniu syna (<http://www.ostrowiec-sw.pl/aktualnosci,9259,,,89.html>, dostęp: 2 stycznia 2016).

Inny przykład etymologii tego typu to wyprowadzanie toponimu *Wąbrzeźno*³² (woj. kujawsko-pomorskie) od słów biskupa chełmińskiego: *Wam brzegi daję*, por.:

Oto biskup chełmiński miał rzec do mieszkańców osady: „Wam brzegi daję!”. Od słów „Wam brzegi” miała powstać nazwa miasta (<http://www.wabrzezno.com/portal.php?aid=122908885349426855134bb>, dostęp: 2 stycznia 2016).

Podobny quasi-mechanizm tworzenia nazw miejscowych odzwierciedla też wtórna wykładnia semantyczna toponimu *Grajewo*³³ (woj. podlaskie), zawierającego ponoć słowa praojca Adama skierowane do pramatki Ewy: *Graj, Ewo*, por.:

A. Połujański (w *Wędrówkach po gub. Aug.*) powiada, że podług podania miejscowego, osada ta jest jedną z najstarszych, bo winna swój początek wypędzonym z raju pierwszym rodzicom: Adamowi i Ewie. Ci bowiem strudzeni długą podróżą (mimo, że już niedaleką mieli drogę do sąsiedniego Raj-grodu), tu się zatrzymali, usiedli, i by sobie chwilę tę w tak pięknym uprzyjemnić ustroniu, rzekł Adam do Ewy lirę w rękę trzymającej: „graj Ewo!” – i oto powstało Grajewo (Kolberg 1964: 7–8).

Wiarygodność pseudoetymologii o strukturze narracyjnej wzmacnia tworzenie w ramach jednego podania etymologicznego jednocześnie objaśnień dla kilku toponimów; poszczególne wykłady semantyczne wzajemnie się wówczas wspierają. Tak rozbudowaną strukturę ma np. pseudoetymologia toponimów *Chybice*³⁴, *Radkowice*³⁵, *Bronkowice*³⁶ i *Sieradowice*³⁷ (woj. świętokrzyskie), por.:

31 Toponim *Tuszyn* jest nazwą dzierżawczą powstałą od nazwy osobowej *Tusza* (Rospond 1984: 405).

32 Zdaniem S. Rosponda pierwotną formą tej nazwy było *Wąbrzeże* lub *Wąbrzeznie*; „w pierwszym wypadku byłaby to n. m. top. oznaczająca osadę położoną między brzegami jezior”, w drugim wypadku – „między brzożami położoną” (Rospond 1984: 416).

33 Nazwa miejscowa *Grajewo* została przeniesiona z nazwy jeziora, która „jest pochodzenia bałtyckiego, może jaćwieskiego, gdzie *grev* oznacza ‘jezierzysko, starorzecze’” (Malec 2003: 91).

34 Nazwa *Chybice* pochodzi od staropolskiej nazwy osobowej *Chyba* (Kopertowska 1984: 235).

35 Toponim *Radkowice* utworzono od imienia *Radek*, skróconej formy imion *Radomił*, *Radomir*, *Radosław* itp. (Kopertowska 1984: 248).

36 Nazwa *Bronkowice*, dawniej *Bronikowice*, powstała od staropolskiego imienia *Bronik* (Kopertowska 1984: 234).

37 Toponim *Sieradowice*, dawniej *Siradowice*, pochodzi od nazwy osobowej *Sirad*, por. stpol. *Wszierad* // *Świerad*, też *Siro-sław* // *Żyro-sław* (Kopertowska 1984: 249).

Kiedy Szwedzi zbliżali się do wsi, któryś z mieszkańców zapytał: Gdzie oni są? Na co inny odpowiedział: Chyba tu. Stąd nazwa Chybice, wsi usytuowanej w odległości 10 km na poł.-wschód od Radkowic. Wówczas ludzie zebrali się na naradę i myśleli co robić. Radzili bardzo długo. Od tej narady wieś nazywa się Radkowice. Postanowili podjąć walkę. Przesunęli się w kierunku północno-zachodnich [tak!] ku linii lasów i bronili się mężnie w Bronkowicach. A kiedy się już obronili i Szwedów precz wygnali, więc się radowali w Sieradowicach (<http://www.dialektologia.uw.edu.pl/index.php?l1=mapa-serwisu&l2=&l3=&l4=&l5=dzieje-wsi-radkowice>, dostęp: 2 stycznia 2016).

Etymologie ludowe odwołujące się do elementów potocznej wiedzy o języku

Twórcy pseudoetymologii często wykorzystują też potoczną wiedzę językową, zwłaszcza o tym, że wiele toponimów pochodzi od imion. Przykładem wtórnej wykładni odimiennej jest jedna z etymologii nienaukowych nazwy miejscowej *Rogoźno*³⁸ (woj. wielkopolskie), por.:

Etymologia ludowa głosi, iż w XVIII w. właścicielem wsi był człowiek imieniem Roger ([http://pl.wikipedia.org/wiki/Rogo%C5%BAna_\(%C5%BBory\)#Pochodzenie_nazwy_i_herb](http://pl.wikipedia.org/wiki/Rogo%C5%BAna_(%C5%BBory)#Pochodzenie_nazwy_i_herb), dostęp: 2 stycznia 2016).

To samo przekonanie stało się podstawą reetymologizowania toponimu *Radzionków*³⁹ (woj. śląskie) jako derywatu od imienia *Radzin*, którego nosicielem był rzekomo brat św. Wojciecha, por.:

Według legendy, nazwa tego miasta pochodzi od imienia brata św. Wojciecha – Radzina, który właśnie na terenach dzisiejszego Radzionkowa miał się kiedyś spotkać ze św. Wojciechem (system.ekai.pl/kair, dostęp: 2 stycznia 2016).

Na potrzeby objaśnienia pewnych toponimów ludowi etymolodzy tworzą nawet imiona nieznane uzusowi, np. nazwa *Bydgoszcz*⁴⁰ ma stanowić zrost pseudoimion *Byd* i *Gost*, por.:

Jedna z legend wykreowała nawet mityczne postaci Byda i Gosta, którzy wędrowali szukając dogodnego miejsca, aby osiedlić się. Założoną przez nich nad Brdą osadę miano nazwać na pamiątkę od ich połączonych imion (<http://www.express.bydgoski.pl/look/article.tpl?IdLanguage=17&IdPublication=2&NrIssue=1267&NrSection=1&NrArticle=138567&IdTag=18>, dostęp: 2 stycznia 2016).

Imieniem wykreowanym przez pseudoetymologów jest także *Przasnisk*, od którego jedna z fantazyjnych etymologii wyprowadza toponim *Przasnysz*, por.:

Ludowe podanie mówi o młynarzu Przasniku, u którego zatrzymał się podobno książę Konrad (XIII w.) zbłądziwszy na polowaniu (<http://www.eprzasnysz.pl/przasnysz.php>, dostęp: 2 stycznia 2016).

38 Nazwy miasta i jeziora *Rogoźno* powstały od nazwy rośliny *rogoża* (Rymut 1987: 205).

39 Toponim *Radzionków* jest motywowany antroponimem *Radzionek* (Rospond 1984: 48).

40 *Bydgoszcz* to pierwotnie 'gród Bydgosta' (Rospond 1984: 46).

Podsumowanie

Twórcy pseudoetymologii, próbując odtworzyć znaczenie reetymologizowanych toponimów w momencie ich powstania, sięgają po różnorodne mechanizmy objaśniania świata. Wykorzystują m.in. odniesienia semantyczne do realiów topograficznych, społecznych, kulturowych itp. dotyczących danej miejscowości, regionu i całej Polski, stereotypy początku osady ludzkiej, przekonania o dawnych warunkach życia oraz informacje o przedchrześcijańskich i chrześcijańskich wierzeniach panujących na obszarze Polski, powszechnie znane prawdy życiowe, wyobrażenia o ważnych i mniej ważnych wydarzeniach, do których mogło dojść w danej miejscowości, a także popularną wiedzę językową o nazwach osobowych. Motywy te mogą się oczywiście w ramach jednej etymologii nieonomastycznej łączyć. Potoczna wiedza o świecie i o sposobach tworzenia nazw miejscowych zawarta w etymologiach nienaukowych polskich toponimów jest bogata i zróżnicowana. To właśnie dzięki realizacji przez etymologię ludowe funkcji objaśniającej można w nich widzieć „zasługujące na podziw ludzkie dążenie do prawdy” (Miodek 2002).

Źródła

NMP: *Nazwy miejscowe Polski. Historia – pochodzenie – zmiany*, t. 1–13, red. K. Rymut, Polska Akademia Nauk, Instytut Języka Polskiego, Pracownia Toponomastyczna, Kraków 1996–2016.
 SP: *Słownik prasłowiański*, t. 1, red. F. Sławski, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1974.

Bibliografia

- Boryś W. 2005: *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Wydawnictwo Literackie, Kraków.
 Brzozowska M. 2009: *Etymologia a konotacja słowa. Studia semantyczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
 Cienkowski W. 1972: *Teoria etymologii ludowej*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
 Dąbrowska A. 1998: *Język polski*, Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław.
 Dobroński A. 1989: *Związki Rajmunda Rembielińskiego z Łomżyńskiem*, [w:] *Rajmund Rembieliński. Jego czasy i jego współcześni*, pr. zbior. pod red. A. Barszczewskiej-Krupy, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, s. 19–31.
 Figiel S., Janicka-Krzywda U., Krzywda P., Wiśniewski W.W. 2012: *Beskid Żywiecki. Przewodnik*, Pruszków (online: <https://books.google.pl/books?isbn=836246030X>, dostęp: 2 stycznia 2016).
 Halicka I. 1976: *Nazwy miejscowe środkowej i zachodniej Białostocczyzny dzierżawcze, patronimiczne i rodzinne*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
 Kasperk J., Walus D., Kita E. 2004: *Moje miasto Zawiercie. Propozycje programowe dla nauczycieli klas IV–VI do realizacji edukacji regionalnej* (online: www.sbc.org.pl/Content/32527, s. 9, dostęp: 2 stycznia 2016).
 Kolberg O. 1964: *Mazowsze*, cz. 5, [w:] O. Kolberg, *Dzieła wszystkie*, t. 28, Państwowe Wydawnictwo Muzyczne, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Kraków–Warszawa.
 Kopertowska D. 1984: *Nazwy miejscowe województwa kieleckiego. Nazwy miast i wsi, nazwy części miast i wsi oraz nazwy alei, placów, ulic i osiedli mieszkaniowych*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa–Kraków.
 Kostkiewiczowa T. 1988: *Etymologia ludowa*, [w:] J. Sławiński (red.), *Słownik terminów literackich*, wyd. 2 poszerz. i popr., Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź, s. 132.
 Liniewicz T. 2005: *Raport z badań projektu edukacyjnego pn. „Każde miejsce opowiada swoją historię – partnerstwo sektora samorządowego i pozarządowego na rzecz zrównoważonego rozwoju regionalnego”*, opracowanie przygotowane

- na zlecenie Stowarzyszenia na rzecz Ekorozwoju Agro-Group w ramach projektu edukacyjnego pn. „Każde miejsce opowiada swoją historię – partnerstwo sektora samorządowego i pozarządowego na rzecz zrównoważonego rozwoju regionalnego” (online: graje-w02.website.pl/pdf/Badania2008.pdf, dostęp: 20 grudnia 2014).
- Malec M. 2003: *Słownik etymologiczny nazw geograficznych Polski*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Michow E. 2008: *Legenda Kielc zamknięta w nazwie. Studium etymologiczne i kulturowe*, Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, Kielce.
- Miodek J. 2002: *Legenda i prawda o Kobylinie, Jutrosinie oraz Dubinie*, „Forum Kobylińskie”, r. 9, nr 1(30) (online: <http://spkobylin.w.interia.pl/nazwa.htm>, dostęp: 2 stycznia 2016).
- Rogowska-Cybulska E. 2013: *O etymologii ludowej nazw miejscowych jako zjawisku skalarnym*, [w:] J. Migdał, A. Piotrowska-Wojaczyk (red.), *Cum reverentia, gratia, amicitia... Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Bogdanowi Walczakowi*, t. 3, Rys, Poznań, s. 77–85.
- Rogowska-Cybulska E. 2014: *O motywacji imionami w etymologiach ludowych polskich toponimów*, „Onomastica” LVIII, Kraków, s. 167–181.
- Rogowska-Cybulska E. 2015a: *Motyw Adama i Ewy w etymologiach ludowych polskich toponimów*, [w:] E. Jakiel, J. Mossakowski (red.), *W kręgu apokryfów*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk, s. 435–446.
- Rogowska-Cybulska E. 2015b: *O sposobach tworzenia nazw miejscowości w świetle etymologii ludowej*, „LingVaria”, nr 19, s. 271–283.
- Rogowska-Cybulska E. 2016: *O wtórnym znaczeniu etymologicznym polskich toponimów*, [w:] *Słowa bez tajemnic*, t. 1: *Słowa w systemie i w tekście*, red. B. Milewska, D. Maryn-Stachurska, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk, s. 84–100.
- Rospond S. 1984: *Słownik etymologiczny miast i gmin PRL*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź.
- Rymut K. 1987: *Nazwy miast Polski*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Samp J. 1987: *Z woli morza. Bałtyckie mitepeje*, Zrzeszenie Kaszubsko-Pomorskie, Gdańsk.
- Smoczyński W. 2007: *Słownik etymologiczny języka litewskiego*, Wydział Filologiczny Uniwersytetu Wileńskiego, Wilno.
- Sochacka S. (red.) 2007: *Słownik etymologiczny nazw geograficznych Śląska*, t. 13, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa–Wrocław.
- Walczak B. 1995: *Zarys dziejów języka polskiego*, Kantor Wydawniczy SAWW, Poznań.
- Zierhofferowa Z. 1981: *Czy San rzeczywiście „domierzał” do Wisły pod Sandomierzem?*, „Język Polski” LXI, s. 91.
- Zierhofferowa Z., Zierhoffer K. 2012: *Etymologie ludowe, ich funkcja i struktura*, „Onomastica” LVI, s. 15–23.

Summary

About the explanatory function of folk etymologies of Polish toponyms

Keywords: folk etymology, toponyms, functions of folk etymologies.

The explanatory function of folk etymologies of toponyms relies on the reference to contemporary, usually colloquial and stereotypical knowledge of the world, e.g. about topographic, social, cultural realities concerning a particular place, region or the whole Poland, about the beginnings of settlements, about former living conditions, former beliefs, events and proper names.